

Diyanet

İLMİ DERGİ

HURAFE İLE MÜCADELENİN NİCELİĞİ VE NİTELİĞİ ÜZERİNE
Seyfettin Erşahin

KADINLAR ARASINDAKİ HURAFELER VE
İSLÂM'IN HURAFELERE BAKIŞI
Fatma Yılmaz

GÜNÜMÜZ İLETİŞİM TEKNİKLERİ VE DİNİ İLETİŞİM
Hayati Hökekleli

YURTDIŞI CAMİ VE CAMİ DIŞI DİN HİZMETLERİ
Ömer Yılmaz

KUR'AN'DAKİ ÇOK ANLAMLI KAVRAMLARIN
TÜRKÇE'YE ÇEVİRİSİ SORUNU (İSRAF KAVRAMI ÖRNEĞİ)
Ali Bulut

İSLÂM HUKUKUNDA ANNENİN ÇOCUĞUNU EMZİRMESİNİN HÜKMÜ
Hilâl Duman

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE
BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ BATILILAŞMA ÇABALARI
İbrahim Hatiboğlu

KADININ ESTETİK BAKIŞ AÇISININ EVE YANSIMASI
Kadriye Erdemli

HURAFE İLE MÜCADELENİN NİCELİĞİ VE NİTELİĞİ ÜZERİNE

Seyfettin ERŞAHİN*

Özet:

Hurafe ile mücadele “dinin coğrafi kirlerden ve tarihî tortulardan arındırılması”, “ilahî dinden beşerî kültür unsurlarının tasfiyesi” gibi ulvî gayeleri olan dinî bir uğraş, hatta vecibe... Ancak bu mücadelede hurafe iskalasına neyin konduğu önem taşımaktadır. Zira konunun kimi zaman gayesinden saptırılarak din ile mücadelenin bir aracı haline getirildiği bir vakıadır. Bu noktada üzerinde durmak istediğimiz husus geleneğin ve hurafenin geçmişteki ve bugünkü anlamıdır. Bunun yanında hurafe ile muallal kabul edilen geleneksel eserlerin dinî ve kültürel değeri de kısmen söz konusu edilecektir.

Anahtar kelimeler:

Din, Hurafe, Gelenek, Modernleşme, Müslüman, İslâm

On the Quality and Quantity of Struggle Against Superstition

Abstract:

Struggle against superstitions which means to purify religion from geographical and historical vestiges, and heavenly religion from earthly elements is one of the sublime religious obligations. But in this struggle the important point is to decide what is the superstitions. Because it is a reality that sometimes by abusing the aim this struggle becomes one of the veapons for fighting against religion. At that curicial point we want to search for today the meaning of traditions and superstitions. Additionally, we are going to mention the religious and cultural value of traditional heritage (books etc.)

Key words:

Religion, Superstition, Tradition, Modernization, Muslims, Islam

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dinde hurafe ile mücadele “dinin coğrafi kirlerden ve tarihî tortulardan arındırılması”, “ilahî dinden beşerî kültür unsurlarının tasfiyesi” gibi ulvî gayeleri olan bir uğraş, hatta vecibe... Ancak bu mücadelede hurafe iskalasına neyin konduğu önem taşımaktadır. Zira konunun, kimi zaman gayesinden saptırılarak, din ile mücadelenin bir aracı haline getirildiği bir vakıdır. Bu noktada üzerinde durmak istediğimiz husus geleneğin ve hurafenin geçmişteki ve bugünkü anlamıdır. Bunun yanında hurafe ile muallal kabul edilen geleneksel eserlerin *dinî* ve *kültürel* değeri de kısmen söz konusu edilecektir.

Gelenek ve Hurafe

Gelenek; bir cemiyetin, mevcut içtimaî yapısını ve değerler sistemini, çok büyük sarsıntılar yaşamadan koruyup devam ettirmek amacıyla, kendinden önceki kuşaklardan devraldığı, belli bir dönüşüme uğratarak sonraki nesillere aktardığı, başta inançlar, düşünceler, değerler ve kurumlar olmak üzere, her türlü sosyal uygulamalardır. Gelenek din ile ilişkilidir. Evrensel anlamda geleneğin, insanı İlahî varlığa bağlayan ilkeleri, yani dinî içerdiği düşünülebilir. Bu bağlamda gelenek daha sınırlı bir anlamda bu ilkelerin uygulanması şeklinde de görülebilir. Gelenek dine ve vahye, kutsallığa, otoriteye, sürekliliğe ve zahirî ve batınî hakikatin düzenli biçimde aktarılmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Gelenek Batı düşüncesindeki *sophia perennis*, Hindulardaki *sanatana darma* ve Müslümanlardaki *hikmet-i halide*, yani ebedi bilgelik kavramlarıyla çok yakından ilişkilidir. Kuşkusuz bu izahtan hareketle gelenek ile dinin aynı anlama geldiği söylenemez. Din aslî ve sahih niteliği ile insanı Allah’a bağlayan hakikattir. Gelenek ise hakikatin zahirî ve parçalı yüzüdür.¹

Çoğu muhafazakâr ve gelenekçi çevre, geleneği takdis edencesine önemserken, kimi yenilikçiler de geleneği fikir mezarlığı gibi görüp hep olumsuz anlam yüklemişler, hatta kötülüğün kaynağı olarak görmüşlerdir. Geleneğe körü körüne bağlılık kadar, gelenekten tümüyle kopuk bir düşünce de yanlıştır. Aşırılığa sapmadan, geleneğin veya daha özel bağlamda onun bir unsuru olan hurafenin sorgulanması dinî, fikrî, içtimaî, siyasî ve hatta psikolojik ihtiyaç olarak ortadadır.

Geleneğin, dünkü ve bugünkü değerinin tespiti için, içinde doğduğu ve yaşadığı geleneksel hayatı ve toplumun da kaba hatları ile bilinmesinde yarar vardır. Ortaçağ toplumunun hâkim niteliği; mevcudu muhafaza ederek büyük gayretlerle ulaşılan mucizevî dengeyi bozabilecek her türlü değişimden kaçınmak idi. Merhum Ülgener’in ifade ettiği gibi Ortaçağda “bütün hayat, onun / insanın nazarında, hudutları malum, ölçülü ve kapalı bir kainatın çerçevesi içinde olup biter. Bu kainatta başından sonuna kadar hakim olan da dindir. ...

¹ Mustafa Armağan, “Gelenek”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, İstanbul 1990, II, 87.

Mabet, ortaçağ şehirlerinin basık mimari manzarası üstüne nasıl sivrilip yükselmiş görünürse, din ve ilahiyat da devrin ve çevrenin düşüncesine o şekilde hâkim bir yüksekliğe tırmanmış bulunur.”² Ülgener; dinî mistik havanın çevre kuşattığı ortaçağ dünyasını şöyle tanımlamaktadır: “... *siyasi-politik vechesi*: büyük toprak mülkiyeti ve toprağa dayalı hakimiyet şekli (yerine göre çiftlik, mâlikâne veya sadece büyük arazi rejimi); toprağın başladığı ve bittiği sınırlı ölçüde bir iktidar dağılışı (merkeziyetsizlik); yine toprağa dayalı bir rütbe ve mansıp silsilesi; *iktisadi-mâli karakteri*: servet belli başlı şekilleri ile toprağa dayalı, kaldığı sürece paranın ve genellikle menkul değerlerin ikinci planda gelen rolü (aynî iktisat); *teşebbüs formları*: Şehir dışında ve etrafında tarım (büyük ve küçük işletme şekilleri ile); şehir içinde basit çarşı esnafı ve loncaları (ticaret belli yol kavşakları ve transit merkezleri dışında oldukça sönük) *hayat ve cemiyet anlayışı*: Yine büyük toprak rejimine has ağalık ve eşraflık ruhu; asıl ve nesep iddiası; toprağa dayalı ağır, hareketsiz servet ve kıymet anlayışı; yine aynı ağırlık ve hareketsizlik içinde lonca ahlakı, tradisyonalist (gelenekçi) sanat ve meslek anlayışı.”³

Geleneksel dinî hayatın da kendine göre kompartımanları vardı. Her meslek, meşrep, mezhep, ortak paydaları olmakla birlikte; farklı dinî referanslara sahipti. Mesela, Osmanlı toplumunda da dinîlik hayatın değişik alanlarında tezahür ederdi. Hatta hayatın tamamının dinîlik ile kuşatıldığı söylenebilir; zaman algılamasından eğlence dünyasına, ruh tecrübelerine, savaş stratejilerine, dış ve iç siyasete kadar her yerde dinîlik vardı; yani hayat kutsal idi.

Geleneğin tarihe ve insan hayatına süreklilik kazandırma; topluma güvenli bir sığınak temin etme, toplumsal kararlılığın ve meşruluğun kaynağı olma ve bu niteliği ile de değişime temel sağlama gibi önemli işlevleri vardır. Öte yandan geleneğin insan bilincini köreltip davranışlarını rutin hale getirme ve yeniliğin önündeki en büyük engellerden biri olma iddiaları da gözden uzak tutulmamalıdır.

Hurafe; *genellikle, sahih dinî metinlerin zamanla yok olması ve geçmiş kavimlere ait batıl itikatların yeni dine taşınması ile oluştuğu* kabul edilir. Başka bir anlatımla hurafe; “*mantikî temeli olmayan telakki ve uygulamalar, din adına ileri sürülüp benimsenen batıl inanç ve davranışlardır.*”⁴ Bu yönüyle hurafe dinin karşıtı veya karşı-din olarak görülebilir ve görülür.

Hemen her din, kültür ortamında, hatta ilkel topluluklarda görülen hurafe evrensel bir olgudur. İnsanın, bir yönüyle mistik, hurafeci, mitolojik olduğu bir gerçektir. Bu olgu modern insanda da bütün canlılığını devam ettirmektedir. Dini inancın irrasyonel ve derin duygusal yönü dikkate alındığında mit ve

2 Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İst. 1981, 52.

3 Ülgener, 23-24.

4 Ali Murat Yel, “Hurafe”, *DİA*, XVIII, 381

hurafe kaçınılmazdır. Bu boyutun ekonomik ve sosyal statü ve bilgi-egitim ile de çok fazla alakası yoktur. Sadece kırsal kesim veya gecekonduda değil sosyete de hurafe görülmektedir. Gerçek ve sahih dini bilgilere ulaşamayan bazı insanların söz konusu ihtiyaçlarını hurafeler ile gidermekten başka çareleri olmadığına tarih şahittir. J.J. Tolkien'in Yüzüklerin Efendisi ve J.K. Rowling'in Harry Potter gibi büyük ölçüde mitolojik unsur ve hurafe içeren romanların rekorlar kıran okunma oranları bunun kanıtıdır.

Şunu da hatırlamakta yarar var ki, hurafe kategorisinde sayılan bazı unsurlar tarihî hakikat ifade edebilmektedir. Afet İnan'ın geçen yüzyılın ilk yarısında belirttiği gibi; "... hikaye, masal vesaire manevî kültür mahsulleri de, o geçmiş muhtelif devirlerin karanlık noktalarını aydınlatırlar. ... Bunlar cemiyetin ruhunda binlerce yıl yaşayan vesikalardır. İnsan cemiyetinde en asrî ve en mütekâmil olduğunu iddia eden ferdin bile, binlerce senelik bir adeti, inancı ve etnografya maddelerini kendisi ile beraber yaşattığını görürüz."⁵ J. P. Bayard bu hususta şöyle demektedir: "Bir devrin, bir toplumun faaliyetlerini, düşünce tarzını yansıtan dünya folklorunun tetkiki, bir manada insanlığın tetkiki demektir. Bu eserler karanlık devirleri aydınlatırlar gibi bizi terbiye ederler. Çünkü bunlar, mahallî bir takım adetlerin, insanî bir kısım tasavvurların hatıralarıdır. Bu sebeplerdir ki menkıbeler (légendes), bir bakıma tarihten daha gerçek olup kıymetli birer belgedirler. Onlar halkın hayatını inceler ve bize, tarihi olayların kuruluşundan daha heyecan veren duyguların sıcaklığını iletirler."⁶

Bu bağlamda, şimdilerde hurafe ilan edilen geleneksel menkıbeler Türk kültürünün tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji, edebiyat, sanat, din vs. pek çok konulardaki kaynağı durumundadırlar. Sözel, cenknâmeler ve menâkıbnâmeler gibi dinî-kahramanlık hikayeleri millî hisleri dile getiren geliştiren ve koruyan menbalardandır. Türklerin İslâm öncesindeki destan geleneği İslâmî dönemde büyük ölçüde bu yollardan devam etmiştir. Din ve vatan savunması başta olmak üzere bazı kutsal ve ahlâkî değerler uğruna verilen mücadeleleri anlatan cenknâmeler bir taraftan dinî bilgiler iletmeyi amaçlarken diğer taraftan devamlı dış mücadelelerle meşgul olan Türklere moral kaynağı olmuş, ideal insan tipine işaret etmiştir. Cenknâmelerin Türk edebiyatında ortaya çıktığı dönemler Türk toplumunun en hareketli, savaşa katıldığı Anadolu'yu vatanlaştırmaya çalıştığı zaman dilimleridir. İslâmdan önceki alp tipi bu dönemde İslâmın iman ve cihad anlayışı ile birleşerek gazi tipine dönüşmüştür. Cenknâmeler kaynağı ne olursa olsun Türk edebiyatında genel kabullerimize, inanç dünyamıza ve edebî zevkimize kaynaklık etmiş

5 Afet İnan, "Epeve ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi", Çığır, 1 Kasım 1938, sayı. 71-72.

6 A. Y. Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara, 1984, s. VII.

Türk kültürünün bir unsuru haline gelmiştir.⁷ Söz gelişi Hz. Ali çevresinde oluşturulan dinî-kahramanlık hikayeleri Türklerin dünya görüşünün değişmesinde, insan tipinin oluşmasında etkili olmuştur. Hz. Ali çevresinde teşekkül eden cenknâmeler 13-14. yüzyıldan itibaren tercüme, telif ve adapte yoluyla edebiyatımıza kazandırılmıştır.⁸

Yenileşme Sürecinde Geleneğe Karşı Takınılan Tavır

İnsanlığın önemli bir kısmı günümüze, XVII. yüzyıldan itibaren bilgide, felsefede, dinde, ekonomide ve sosyal hayatta önemli değişim ve dönüşümler geçirerek ulaşmıştır. Bu süreçte geleneksel değerlerin bir kısmı eleştiri ve sorgulamaya tabi tutularak hayattan uzaklaştırılmıştır.

Batı Düşüncesi, aydınlanma ile birlikte aklı ön plana çıkarırken eskiye dair bütün değerleri kıyasıya tenkide tabi tutmuş, bu tenkit sağanağından hurafe suçlamasıyla metafizik düşünceler, din, vahiy ve mucize gibi unsurlar da nasibini almıştır. Başta Avrupa olmak üzere insanlığın son çağlarda geçirdiği dönüşüm ve değişime Paul Hazard şöyle işaret etmektedir: “İnsanlık, özellikle Batı, geleneği, ebedî olanı bırakıp günü yaşamayı tercih etti. Omuzlarında geçmişin binlerce yıllık yükünü taşımanın bir şeref olmadığını; bilakis dayanılmaz bir yük olduğunu dillendirmeye başladı. Etkisi hâlâ devam eden bir yönüyle batıl inanç haline gelen *yeni* ve *yenilik* insanlığın gözlerini öylesine bürüdü ki o yoksa hayat, bilim, sanat, ahlak, düşünce de yok sanıldı.”⁹

Bu aşamada, akıl ile din iki düşman gibi karşı karşıya getirilmiş, birincisi yeniliğin, gelişmenin ve ilerlemenin, ikincisi ise eskinin ve geriliğin temsilcisi sayılmıştır. Yine Hazard bu süreci de şöyle ortaya koymaktadır: “Ne bundan daha büyük bir tezat, ne de daha süratli bir intikal görülmüştür. Otoritenin teminatı altında bir merâtip silsilesi, bir disiplin ve nizam; dogmatik prensiplere sıkı sıkıya bağlı bir hayat: İşte on yedinci yüzyıldaki insanların aziz tuttıkları şeyler. Ama onlardan hemen sonraki on sekizinci yüzyıl insanları bu tahditlerden, otoriteden ve dogmalardan şiddetle nefret ettiler. Evvelkiler Hıristiyanlığı tutan, berikiler de tutmayan kimselerdi. Evvelkiler ilahî hukuka, berikiler tabîî hukuka inandılar. Evvelkiler eşitsiz sınıflarla, bölünmüş bir cemiyet içinde kaygısız yaşadılar, berikiler ise bir eşitlik rüyası içinde idiler. ... İnsanlar neye inanacaklarını, neye inanmayacaklarını bilmeye çalışıyorlardı. Geleneğe boyun mu eğecekler, yoksa ona isyan mı edeceklerdi? Yine eski rehberlere güvenerek eski yollardan yürümeye devam mı edeceklerdi, yoksa kendilerini başka vaat

7 Bkz. F. Köprülü “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, Belleten, 27, 1943, ss. 379-521. Orhan Köprülü, *Tarihi Kaynak Olarak XIV-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Bazı Türkçe Menakıbnâmeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1953.

8 İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997.

9 Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, İstanbul, 1981, s., 48.

edilmiş ülkelere götürmek üzere bütün eskimiş şeylere sırtlarını çevirtecek yeni liderlere uymaları mı gerekiyordu? “Akılcılar ve “dinciler”, ... insanların ruhlarına hakim olmak üzere ümitsiz bir kavgaya, Avrupa’daki bütün düşünen kafaların seyrettiği mücadeleye giriştiler. Hücuma geçenler adım adım ilerlediler. Sapıklık artık gizli-kapaklı bir şey olmaktan çıktı; taraftarlar kazandı, âsi ve mağrur bir hale geldi. İnkarcılık kendini artık gizlemeyip apaçık ortaya çıktı. Akıl artık muvazeneli bir hikmet değil hiddetli bir tenkitçi oldu. Mucizeler, herkesin inanmasına bakarak Tanrı’nın varlığını ispatlama gibi en yaygın bir şekilde kabul edilmiş telakkiler şüphe konusu oldu. Tanrı semada bir yerde, bilinmeyen, nüfuz edilemeyen bir gökte bırakıldı. İnsan, sadece ve sadece insan, her şeyin ölçüsü oldu. İnsanın hikmet-i vücudu yine kendisi idi. Uzun zamandır bütün kudret rahiplerin eline kalmıştı. Bunlar yeryüzünde iyilik, adalet ve kardeşçe sevginin hakim olacağını vaat ettiler, ama vaatlerini yerine getirmediler. Hakikat ve saadet mükâfatlarının bulunduğu bir yarışta kaybedenler onlar oldu. Artık sahayı terk etmekten başka yapacak şey yoktu. Güzellikle giderlerse ne alâ, ama gitmezlerse zorla atılacaklardı. Büyük beşeriyet ailesine iyi bir sığınak olamamış bulunan eski binanın yıkılması gerekiyordu. İlk iş yıkım işi idi. Bu iş iyice bitirildikten sonra da yapım işi geliyordu; müstakbel sitenin temelleri kurulacaktı. Ama en az bunun kadar önemli ve acil bir vazife de, insanı ölümlün öncüsü olan bir şüpheciliğe düşmekten kurtarmak üzere insanlığı hep yanlış yola götürmüş metafizik rüyaları bertaraf eden ve bizim hudutlu gücümüzün ulaşabileceği, bizi memnun etmeye yetecek hakikatler üzerine teksif edilmiş bir felsefenin kurulmasıydı. İlahî müeyyidesi olamayan bir siyasi sistem, esrarsız bir din, dogmasız bir ahlak kurmak gerekti. İlim sırf bir zihin eğlencesinden daha fazla bir şey olmalı, tabiat kuvvetlerini insanlığın hizmetine verebilecek bir kudret kazanmalıydı. Saadetin anahtarı hiç şüphesiz, ilimde idi. İnsan bir defa maddî aleme hakim olduktan sonra artık ona kendi refah ve saadeti ve gelecek nesillerin iyiliği istikametinde bir nizam verilebilirdi.”¹⁰

Geleneğin önemli unsurlarından biri olan mucize de değindiğimiz gibi bu tavırdan payını aldı. Hazard’ın ifadesiyle, “Mucizeler birer düşmandı, çünkü bunlar tabiat kanunlarını ihlal ediyor, büyük iddialar taşıyorlardı. Mucizeler halkı iğfal ediyorlardı; rasyonalistlerin kazanmak istedikleri de işte bu kalabalık, bu kiliseye gidip dua eden kadınlar ve erkeklerdi. Mucizeler. Evet, ama bu konuda çok dikkatli davranmak, cepheden saldırmamak lazımdı. Mamafih, belli bir batıl itikat bularak taarruz etmek mümkündü ve bunlar da hayli çoktu. Böylece rasyonalistler az veya çok yaygın olan bir batıl itikat bulup onun ne kadar saçma, ne kadar zararlı olduğunu göstermekle işe başladılar. Bu yanlışların dayandıkları temellere kadar indiler; otorite, çoğunluğun benimsemesi ve

10 Hazard, s., 17-19.

adet. İşte mucizelerin temelinde bunlar vardı ve rasyonalistler bu sıraya göre işe giriştiler.”¹¹

Bu etki İslâm dünyasında da kendini gösterdi. Müslümanlardan bir kısmı “muasır Avrupa medeniyeti”ne ulaşmak bir kısmı da “Asr-ı saadet”e dönmek adına hurafe yığını gördükleri gelenek ile kıyasıya mücadele ettiler. Mesela, bir kısım Türk aydını, tıpkı Batı’da ve Vehhâbilikte olduğu gibi, geleneğe tamamen sırt çevirdi. Bu anlayış çerçevesinde, bazı ulema ve dindar aydının katılımı ile, tarih, hadis, siyer, ilmihal, terâcim ve ahvâl ve menâkıb kitaplarında önemli yer tutan mucize, keramet türünden rivayetler mevzu hadis, uydurma haber, israiliyat, hurafe, batıl inanç vb. seviyesine indirilerek geriye çekilmiş; toplum vicdanında itibar kaybına uğratılmış, toplumsal hafızadan silinmek istenmiştir.¹² Çünkü dindar aydınların amacı da İslâmî ilkelerden hareketle geleneği değerlendirmekten çok, dinî tasavvur biçimlerini bir şekilde dönüştürerek “muasır Avrupa medeniyeti”ne uyumlu hale gelebilmektir.¹³ Söz konusu çevreler “İslâm terakkiye mânidir” itham ve iddiasından kurtulmak; siyasal, sosyal ve kültürel alanlardaki yenilgilerin ve düşüşün sorumlusunun İslâm değil Müslümanlar, başka bir ifade ile “hurafe tarih” olduğunu söylemek için İslâm tarihine seçmeci yaklaştılar, belli dönemleri (Asr-ı Saadet) yüceltirken bir kısmını istibdat olarak mahkum ettiler hatta redd-i mirasta bulundular. Bu tavrı M. Şemseddin’de şöyle okuyoruz: “A’sâr-ı mâziyede te’âliden tekâmüle koşan Müslümanların dini ile, bugün inkırazdan izmihlâle sürüklenen İslâmların dini arasında – ismen ittihad varsa da – hakikaten büyük bir fark mevcuttur.”¹⁴

Geleneğe karşı olumsuz yaklaşımın biraz farklı bir versiyonunu XIX. yüzyıldan beri Vehhâbilik (Selefilik) adı altında Arap dünyasında görüyoruz. Söz konusu anlayış insanlığa önemli katkılar sağlamış olan İslâm medeniyetine dair düşünce, sanat, edebiyat, vs. pek çok unsuru hurafe ve bid’at ilan edip onyüzyılları aşan birikimleri bir kalemde silerek Müslümanları kökü, tarihi, geleneği olamayan ilkel toplumlar derekesine indirmiştir.

Hurafeyi tenkit etmek ve ona karşı mücadele etmek, modern zamanlarda bazen din ile savaşta bir dayanak noktası olmuştur. Din gerçeğine materyalist-pozitivist anlayışla yaklaşan kimi çevreler bazen bilim adına ileri sürülen kanıtlanmamış tezler ve teoriler ile “modern hurafe” durumuna geldiklerini gözden kaçırarak veya görmemezlikten gelerek, “bilimdışı” ve “akıldışı” ilan ettikleri dinin hurafelere kaynaklık ettiğini iddia etmişlerdir.¹⁵ Burada hurafe

11 Hazard, s., 169.

12 İsmail Kara, “Tarih ve Hurafe: Çağdaş Türk Düşüncesinin Tarih Telakkisi”, Türklük Araştırmaları Dergisi, 11, 2002, s., 53.

13 İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Tarih*, İstanbul 1998, s., 25.

14 Şemseddin Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, İst. 1332, 4; Kara, Tarih ve Hurafe, s., 37.

15 Martin Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, çev., Enes Harman, Ufuk Uyan, İstanbul 1980.

savunucusu durumuna düşmeden şunu ifade etmeliyiz ki, umumiyetle hâkim zihniyet / iktidar hurafeye çoğu kere ideolojik bir anlam yükleyerek yeni / muhalif düşünce ve fikirleri dışlamaya çalışmıştır. Nitekim, Mekke müşrikleri Kur'an'a "esâtîru'l-evvelin" nitelemesinde bulunmuşlardır.¹⁶

Hurafe, Türk yenileşme süreci içinde konjoktürel olarak sık sık tanıma tabi tutulmuştur. Şemseddin Sami XX. yüzyılın başında hurafeyi "*edyân-ı kâzibe-i kâdime itikâdât-ı bâtilasından kalma harikulade hikâyât-ı garibe; esâtir*"¹⁷ şeklinde tarif ederken, resmi Türkçe sözlükler "*boş inan, sanaka*"¹⁸; "*eski dinlerin batıl inançlarından kalma garip hikayeler; asılsız boş inanç; inanılmaz, uydurma yalan hikaye ve rivayet*"¹⁹ olarak tanımlamışlardır. Orhan Hançerlioğlu da hurafeyi "*boş inanç*" olarak kavramlaştırmakta ve şöyle açıklamaktadır: "*Bilgi alanının dışında kalan ve gerçeğe bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanma... İnsan hiçbir zaman bilgisiyle yetinmemiş ve daima bilgisinin ötesindekileri öğrenmek istemiştir. Bu insansal eğilimden bir takım boş inançlar (Os. Batıl itikat, Fr: İng. Superstition, Alm. Aberglaube) meydana gelmiştir. Bilimsel varsayımla inançsal varsayım arasındaki fark, birinin gerçeğe bağlantılı ve öbürünün bağlantısız oluşudur. Bir varsayımın gerçek olup boş olmamasının ölçütü pratiktir; pratiğe vurulup gerçekleşebilenler gerçek, gerçekleştirilemeyenler boştur. İnanç bilginin bittiği yerde başlar. Bilgi alanı içinde inanmak değil, bilmek söz konusudur. İnsan, ya bilir, ya uydurur. İnanç, ilkin, uydurma inanma ile başlar. Sonra atalara duyulan saygıyla güçlenerek kuşaklar boyunca sürüp gider. Bu uydurmalar da, bilimsel varsayımlar gibi, gerçeklerden yansımıştır. Ne var ki bilimsel varsayımlar gibi gerçeklere geri götürülemezler ve bağlanamazlar. Bilimsel inceleme konusu olan, bu gibi boş inançların hangi gerçeklerden yansıdıkları ve ne türlü bir ihtiyacı karşıladıklarıdır. Bunların söyleniş biçimleri ve sanat alanına giren ayrı bir inceleme konusudur.*"²⁰ Bu yaklaşım dini hatta metafizik bir varlık olan Allah'ı da hurafe içine almakta; gerçeğin, bilginin / bilimin karşısına koymaktadır. Buna göre bir yönüyle hurafe olan inanç bilginin bittiği yerde başlamaktadır. Elbette bu noktada şu soruların cevaplandırılması gerekir: Bilgi alanının dışında kalmak nedir? Bilginin sınırları ne zaman, nasıl ve ne ile tespit edilir? Tanımda "gerçeğe bağlantı"dan bahsediliyor. Gerçek nedir? Zaman ve mekan ile, araştırma ve incelemelerle değişmeyen gerçekler nelerdir? Yüzlerce yıl öncenin insan hayat ve davranışlarının, insan bilgisinin temeli olan "gerçek" ile bugünkü aynı mıdır? İnsanın daima gerçeği anlama ve kavrama cehdi içinde olduğu göz önünde

16 M. Fuad Abdülbağı, *el-Mu'cem*, "esatir" md.

17 *Kamus-i Türki*, İst. 1317, s. 576.

18 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü*, 1939. Söz konusu sözlüğün 2000 tarihli baskısında da "dine sonradan girmiş boş inanç" şeklinde tarif edilmiştir.

19 *Örneklemlerle Türkçe Sözlük*, MEB. Yay. Heyet, İst. 2002, II, 288.

20 Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, İst. 1975, 109. Hançerlioğlu, "İnanç" maddesinde de aynı görüşleri tekrarlamış ve dini materyalist bir yaklaşımla ele almıştır. s. 269.

bulundurulursa mutlak bir gerçek nasıl tespit edilebilir? Bu durumda gerçekle bağlantılı veya bağlantısız olma bir varsayımdan, görecelilikten ibaret değil midir? Nitekim yıllarca önce bilim alanında gerçekle bağlantılı sanılanlar bugün gerçekle bağlantısız kalmışlardır. “İnanç bilginin bittiği yerde başlar” sözü de tartışmalı bir hüküm olarak gözükmemektedir. Bilim tarihi sezgi ile inanmayı birlikte götürmüş olgularla doludur. Üstelik bilginin doğruluğuna inanç da bir çeşit inanmaktır. Bilginin sınırı nedir? İnsan aklının gücü ve mevkii nedir, zaman ve mekân çerçevesinde işleyen insan aklının sınırları nedir? gibi sorular yüzeysel düşüncelerle yuvarlak sözlerle açıklanamaz. Yine “insan ya bilir ya uydurur” sözüyle inanmayı uydurmak olarak değerlendirmek aynı şekilde tartışmaya açıktır. “İnanç ilkin uydurulana inanma ile başlar. Sonra atalara duyulan saygı ile güçlenerek kuşaklar boyunca sürüp gider” düşüncesi de inanmayı, uydurana inanma şeklinde alışın hatasını taşımakta, yüzeysel kalmaktadır. Zira dinler tarihi bu düşünceyi tekzip eden peygamberler ile doludur. Bilimler tarihi de ataların bilgi ve inancına karşı çıkmış bilginleri, mucitleri gözler önüne sermektedir.²¹

Yenilikçi Türk aydınlarının bir kısmı, geleneği Mızraklı İlmihâl şahsında kıyasıya eleştirmiştir. Mesela Ahmed Rıza, kız kardeşi Fahire’ye yazdığı mektupta “(Hz. Muhammed’den) bin sene sonra ümmet-i Muhammed üçbuçuk kurşuluk alışverişin hesabını bakkal Yorgi’nin çırağına yaptırma derecelerine tenezzül etti, çünkü Garb alimlerinin fenne dair yazdıkları bir çok kitapları kimse eline almadı. İlim, yukarıda dediğim gibi Mızraklı İlmihâl’dir denildi. Lanet olsun ...”²² diyerek geleneği her türlü geri kalışın asıl sebebi olarak gösterip lanet okumaktadır.

Hurafenin tarifindeki anlaşmazlık kimi zaman doğrudan doğruya toplumsal gerginliklere, kimlik krizlerine, tarihi değerlerin farklı algılanmasına sebep olabilmektedir. Türk basınında 2004’ün ortalarında Çanakkale Savaşları kahramanlarının niceliği ve niteliği üzerine yapılan bir tartışma bunun yakın örneklerindedir. Bir grup aydın söz konusu savaşın tamamen maddî-fizik dünyanın şartlarında gerçekleştiğini söylerken bir kısmı da söz konusu savaşın bazı

21 Bu yaklaşımın tenkidi için bkz. Hikmet Tanyu, “Dini Folklor veya Dini-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma I”, AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi XXI, Ank., 1976, s., 123-142.

22 Kara, *Amel Defteri*, s., 50-551. Nazım Hikmet de ‘Vatan Mızraklı İlmihalse, vatan polis copuysa / ... / Nazım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hala’ mısraları yanında ‘Çocuklarımıza Nasihat’ şiirinde “Ve din dersi hocasının resmini yapan / Kurşun kalcemle yık / Mızraklı İlmihâl’in / Yeşil sarıklı iskeletini” mısraları ile Mızraklı İlmihâl ve geleneğe olan tavrını ortaya koymaktadır. Halbuki bir yönüyle Mızraklı İlmihâl’de konuların anlatılış tarzı modern anlamda metodik görünmemektedir. Eserde inanç, ibadet, ahlak vs. konuları büyük oranda Kur’an’ın metoduna uygun olarak hayatın ayrılmaz birer parçası gibi ele alınmıştır. “Tergib ve terhib” geleneğine uygun olarak kimi konular özel bir üslup ve ifade ile anlatılmıştır. Bu abartma olarak değerlendirilebileceği gibi hedefe ulaşmak, sonuç almak için başvurulan bir metot olarak da görülebilir. Bkz. İsmail Kara, Mızraklı İlmihâl, Sunuş, İstanbul, 1990, s., 6.

anlarında metafizik olaylar yaşandığını söylemiştir. Başka bir ifade ile “Çanakkale Savaşı”nın kazanılmasında imanın önemli bir etken olduğu” yönündeki geleneksel inanç ve kanaat hurafe olarak adlandırılmış ve mahkum edilmiştir. Oysa ki Atatürk de bu savaştaki iman gücüne işaret etmişti. Türkiye’de dahası Balkanlar’dan Orta Doğu’ya Çanakkale’de şehidi bulunmayan bir tek aile yoktur. Buralardaki her kıssa, her menkıbe halk tarafından değer olarak algılanmaktadır.

Sovyetlerin hurafeye yaklaşımı da Türk-İslâm dünyasının önemli tecrübelerinden biri olarak karşımızda durmaktadır. Sovyet ateizmine göre *dini sarkıt / hurafe*: “İçümai kökü koparılıp atılan veya bertaraf edilen, lakin cemiyette geçmişin mirası sıfatında korunup gelen dinî itikat ve merasimlerdir. Sosyalist cemiyette din geçmişin boş inancı kabul edilir.”²³ Sovyetler, Türkistan’da 1923’te kurdukları diyanet teşkilatı olan Mahkeme-i Şer’iye’ye hurafelerle savaşıma görevini de vermişlerdi. Zira Sovyet ziyalısı (aydını) da Müslüman ulcma da hurafelerden kurtulmak istiyordu. Ancak kısa bir süre sonra iki kesimin hurafe tarifinin birbirinden oldukça farklı olduğu anlaşıldı. Ulema; hurafe ile dinin asliyetini bozduğuna inandığı unsurları kast ederken Sovyetler; Tanrı inancını da ona dahil ettiler.²⁴ Buna tepki olarak olsa gerek SSCB’de yaşayan insanlar dinî inançlarını büyük ölçüde hurafeler yoluyla hatırlamışlar, yaşamışlar ve korumuşlardır. Gördükleri bir türbe veya mabed yıkıntısı, dağ başında veya yol üstünde çaput bağlanan bir çalı vb. hurafeler dinin ayakta kalmasını sağlamış, insanlara güven kaynağı olmuştur.²⁵ Bu durumda, hurafelerin, dine karşı baskı uygulayan hatta din ile mücadeleyi varlık sebebi sayan rejimlerde dini koruma görevi üstlendikleri de hatırdan çıkarılmamalıdır.

Hurafenin Tespiti Meselesi

Tarihin bilinen en eski dönemlerinden beri hurafe, mer’î dine, akla ve ah-lâka aykırı olan inanç olarak görülmekteydi. Tabiat, insan, kâinatın yaratılışı, yıldızlar, güneş ay gibi gök cisimleri vb hakkındaki mer’î inanç ve görüşe aykırı telakkiler hurafe olarak kabul edilmekteydi. Elbette hurafe veya batıl inanç; mer’î dinî inanç ve bilgiye göre değişe gelmiştir. Söylemek istediğimiz hurafe görecelidir; sınırının nerede başlayıp bittiği konusunda her medeniyet hatta her çağ kendi kriterlerini ortaya koymuştur.

23 *Ateistik Ansiklopedik Lügat*, komisyon, Taşkent, 1988, 131.

24 Seyfettin Erşahin, *Türkistan’da İslâm ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*, Ankara, 1999, s., 193 vd.

25 Bkz. Seyfettin Erşahin, “SSCB’de İslâmî İnançın Korunmasında Hz. Ali Kültürünün Rolü”, Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, (08-10 Ekim 2004 Bursa), Bursa Müftülüğü-UÜ, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Bursa 2005, s., 257-285.

Kuşkusuz, bir inancın niçin ve neden hurafe sayılması gerektiğinin tartışılması gerekmektedir. Bu noktada hurafenin tespiti ne ile mümkündür? Hurafe hükümünü hangi bilim dalı, makam veya merci verecektir? İnançların niteliğini, akıl, bilim ve kabul edilebilir mer'î dinî esaslara göre, incelemeyen, ölçmeden onu batıl inanç veya hurafe olarak görmek bilimsel bir yaklaşım olabilir mi? gibi sorular önem kazanmaktadır.

Konunun uzmanlarından olan Veyis Örnek'in hurafe / boş inanç tanımında bu sorunun cevabını kısmen bulmaktayız: "*Korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilmek isteğiyle bazı rastlantı benzerlikleri, iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendirilen, bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği birtakım tabiatüstü kuvvetlerin varlığını kabul eden, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmalardır.*"²⁶ Burada hurafenin tespitinde miyar, bilim ve geçerli din tarafından reddedilmedi. Tanyu da bunlara çağdaş bilimsel verileri ve aklı-ı selimi ilave eder.²⁷ Hurafeyi "belirli bir kültürün asıl dinine muhalefet eden inanç ve uygulamalar"²⁸ olarak düşündüğümüzde bu miyarlar daha da anlam kazanmaktadır.

Aslında yukarıda değindiğimiz gibi bu konuda İslâm medeniyetinin tavrı oldukça belirgindir. İslâm alimlerin kahir ekseriyetine göre "havâs-ı hamseye, aklı-ı selime, vahye (Kur'an) ve sahih sünnete aykırı olan inançlar batıldır ve hurafedir. Son vahiy olan İslâmiyet, muhteva bakımından mukayese edilecek olursa diğer dinlerin, inançların üstünde, akla ve bilime önem veren niteliği ile hurafelerin tespitinde son ve en yetkili mercidir.

"Bilimsel verilere" (!) dayanmadığı gerekçesi ile dine karşı tavır alan kimi pozitivistler ve materyalistler, dinin hurafeye kaynak oluşturduğunu iddia etmektedirler. Bu iddia, gayr-ı ilahî dinler için bir ölçüde gerçeği ifade etse de İslâm gibi tevhid inancı ile hurafeyi kaldırmak için gönderilmiş bir dinin bu suçlamayı hak etmediği ortadadır.

İslâm bir din olarak kulların tahsil-i saadet-i dâreyini için Allah'ın gönderdiği hükümlerini ifade eder. Müslümanlık ise tarih boyunca insanların İslâmdan anladıklarını yorumlayarak hayatlarında çeşitli biçimlerde somutlaştırma şekilleri biçiminde anlaşılabilir. Bu bağlamda İslâm'da değil Müslümanlarda hurafe bulunabilir. Ancak hemen şunu ifade edelim ki, günümüzün kimi yaklaşımlarınca hurafeler arasında sayılan ama aslında hurafe ile ilişkisi olmayan mucize, kerâmet, menkibe gibi geleneksel değerler İslâm dini tarafından kabul edilmiş ve Müslüman kültüründe bütün zenginliği ile

26 Veyis Örnek, *Etoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, (Batıl inanç maddesi) s., 42.

27 Hikmet Tanyu, "Dini Folklor veya Dini-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma I", AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi XXI, 1976, 130.

28 Yel, age., s., 381.

yaşaya gelmişlerdir. Öte yandan, İslâm; uluhiyet ile ilgili hulûl, teccesüd, ittihad, teşbih vb.; gayb bilgisi ile ilgili gaybtan haber verme, yıldızlardan ahkâm çıkarma, fal açma, suya bakma ve kitap açma vb.; uğur-uğursuzluk inançları; ölümlerden medet umma; cinlerin iyilik veya kötülüklerine başvurma gibi hurafeleri kesinlikle yasaklamıştır.²⁹

Geleneksel Dini Kültür Kaynakları Tamamen Hurafe Kaynağı mı?

Geleneksel kaynaklardaki bilginin, “din” değil “dinî kültür” olduğu bir vakıdır. Aslında tamamen geçmişe veya hurafelere sarılmak güne veya geleceğe dair söyleyeceği bulunmamak anlamına da gelir. Bununla beraber geleneksel dinî kültür kaynaklarımızın günümüz toplumuna aktarılmasında büyük yarar vardır. Ancak bu yapılırken din veya bilim açısından incelemenin yanında söz konusu kaynakların geçmiş toplumun anlam dünyası olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Geleneksel kaynaklara bakarken, önemli ölçüde “o çağın insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan hayat normları, değerleri” olduğu daima hatırdta tutulmalıdır.

Her yorum kendi döneminin ürünüdür. Ancak geçmişin ürünlerinin günümüze yarar sağlamadığı söylenemez. Geleneksel dini kültürde itikada, ibadete, ahlaka ve siyere / tarihe dair kaynaklar vardır. Bu kaynaklarımızdaki bilgi, zihniyet, bakış açısı ve dünya görüşü büyük ölçüde günümüz Türk toplumunda yaşamaktadır. Bu anlamda Türk toplumunun dinî, sosyolojik, ekonomik, psikolojik ve hatta siyasî davranışlarını okumak, anlamak yolunda çaba harcayan bilim adamları ve aydınlarımızın da bu eserleri bilmesi lüzumlu görünmektedir. Çünkü kültür kesintisiz olarak dilde, zevkte, sanatta, estetikte derinden derine devam eden temel kurumdur. Bizdeki geleneksel dinî kültür kaynakları Türk kültürünün tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji, edebiyat, sanat, din vs. pek çok konulardaki kaynağı durumundadırlar. Bu çaba Ülgener’in deyişiyle “yalnız geçmişe dönük bir merak ve alaka konusu olarak kalmayacaktır. Bir bakıma, bugünkü insanımızın, hatta – neden saklamalı - bizzat kendi iç dünyamızın bir kısım çizgilerini o fizyonomide belirlenmiş görürsek şaşmamak lazımdır.”³⁰

Sonuç Yerine

Türk yenileşme sürecinde değişik saikler veya gerekçelerle hurafe, batıl inanç, israiliyat ... diyerek tasfiyeye tabi tutulan düşünce ve yaşama kalıpları üzerinde yeniden sakin kafa ile düşünmek gerekmektedir. Eğer bu yapılmazsa yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Sovyetlerde olduğu üzere, dinin kendisini tasfiye etme tehlikesi ile karşı karşıya kalabiliriz.

29 Yunus Şevki Yavuz, “Hurafe”, DİA, XVIII, 382-384.

30 Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s., 18.

İslâm hurafelere karşıdır, Müslümanlar tarihleri boyunca hurafe ile mücadele etmişlerdir, hurafelerin en az yaşama alanı bulduğu coğrafya İslâm medeniyetinin hâkim olduğu yerlerdir. Hurafelere karşı olmak ve onlarla mücadele etmek İslâmın gereği Müslümanlığın şartı, İslâm medeniyetine mensup olmanın olmazsa olmazıdır. Ancak nelerin hurafe olduğu konusunda İslâm medeniyetinin kendine özgü farklı yaklaşımı vardır.

Geleneksel dini kültür kaynaklarının, aydınlanmanın bir ürünü olan modernite karşısında güçsüz kaldığı doğrudur. Zira, aslında önemli sorunlar içeren modernite mutlak doğru kabul edilmektedir. Modernlik olgusuna bigâne kalmadan dini kültür üretilmelidir. Geleneği takdis etme, hurafelere sarılma, geçmişte yaşama, nostalji gibi düşünceler ve duygular bireysel düzeyde saygıyla karşılanırsa bile toplumsal düzeyde bağlayıcı olamaz. Ancak şu da unutulmamalıdır ki ata sözünde ifade edildiği gibi “eskisi olmayanın yenisi de olmaz.” Belki de Yahya Kemal’in deyimıyla “kökü mazide olan ati” olmak ancak geleneğe de değerini vererek geçmişin tecrübelerinden birikimlerinden yararlanarak gerçekleştirilebilir.

İslâm dünyası XIX-XX. yüzyıllarda siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin yanında dinî alanda da önemli yeniliklere imza atmıştır. Neredeyse nakarat halinde amentü maddesi gibi tekrarlanan hedeflerden biri *dini, islah ve tecdid ederek hurafelerden kurtarıp asrın idrakine söyletmektir*. Bu yolla, hem halk dinen özgürleşecek, hem de din aslî hüviyetine kavuşturulacaktı. Ancak din uleması ile münevverlerin önemli bir kısmı hurafe konusunda farklı düşünüyorlardı. Ulema hurafeden; asliyetini kaybetmesine rağmen din imişçesine dinî hayatın içine giren yabancı unsurları kastederken kimi münevverler dinin tamamını hurafe tanımının içine aldılar. Aslında ilmihâl değişmişti. Artık geleceğin temsilcisi olan Mızraklı İlmihâl’in yerini “bilim ve humanizm”i esas alan A. Comte’nin Pozitivizm İlmihali almıştı. Böylece hurafelerden kurtulacağı düşünülmüştü. Ancak, bu gün gelinen nokta, dinin hayatın önemli bir kısmından çekilmesi ve halkın modern hurafelerin peşine takılması oldu.

Hurafe geçmişte olduğu gibi gelecekte de hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır. Sosyolojik olarak, en azından İslâm dünyasında hurafenin ortadan kalkacağını, ideal bir İslâm anlayışının hakim olacağını düşünmek aşırı iyimserliktir. İslâmın en parlak devrinde de hurafe her zaman olmuştur, bu tür cemaatler daima bulunmuştur ama sağlıklı anlayış bunlara baskın gelmiştir.

Dünyada kendilerini merkez ve hâkim kabul edenlerin veya böyle sananların kendi ideolojileri veya kültürleri dışındaki hemen her şeyi hurafe ilan etmeleri de çok dikkat çekicidir. Bu noktada “hurafelere karşı çıkmak” ve “dini hurafelerden arındırmak” üzerine oldukça iyi düşünülmeli gereken bir söylemdir. Çünkü hurafeler ve tanımları umumiyetle hâkim zihniyet tarafından üretilmektedir. İlginçtir ki biraz araştırınca hurafe ilan edilen pek çok unsurun id-

diaların aksine gerçek olduğu ortaya çıkmaktadır. Unutmamak lazım ki hurafe, gerçeğin gölgesidir. Yüzünü güneşe dönenlerin gölgeleri peşinden gelir; sırtını güneşe dönenler ise gölgelerini takip ederler. Bu arada kimi zaman dinin mi hurafelerden yoksa toplumu mu dinden arındırılmaya çalışıldığı birbirine karışmaktadır. Sonunda geleneksiz bir din, kültürü yok edilmiş bir inanç, edebi kalmamış bir ahlâkla baş başa kalmak da var...

Hurafe ile mücadele adı altında Türk kültürüne ait pek çok değer atılması veya hedef tahtasına konması milli kimlik açısından da düşünülmesi gereken önemli bir husus... Zira küreselleşmenin dünyayı teke indirme döneminde insanlık için birer zenginlik olan milli değerlerin bilinmesi, korunması, öğretilmesi, öneminin vurgulanması ve öz güvenin artırılması gerekmektedir.

Sözün özü, hurafeler konusunu baştan sona sorgulamaya, yeniden düşünmeye, hükümlerimizi yeniden gözden geçirmeye ihtiyacımız var. Ama, hurafeye dalmadan, farkında olmaksızın onun savunucusu kesilmeden.